

Світлана ВІТВИЦЬКА,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри професійно-педагогічної,
спеціальної освіти, андрагогіки та управління,
дійсний член ГО «Академія міжнародного
співробітництва з креативної педагогіки "Полісся"»
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
vityucka.svitlana@ukr.net

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті розглядаються основні аспекти актуальності проблеми, напрями науково-педагогічної діяльності В. І. Вернадського, його головні ідеї щодо організації системи вищої освіти, провідних форм і методів освітнього процесу, роль вищої освіти у вирішенні проблеми національного виховання та відродження національної системи вищої освіти України.

Ключові слова: науково-педагогічна діяльність В. І. Вернадського; вища освіта; організація вищої освіти; національний характер освіти; університет; методи і форми організації освітнього процесу.

The article examines the main aspects of the relevance of the problem, directions of scientific and pedagogical activity of V. I. Vernadskyi, his main ideas regarding the organization of the higher education system, leading forms and methods of the educational process, the role of higher education in solving the problem of national education and the revival of the national system of higher education of Ukraine.

Keywords: scientific and pedagogical activities of V. I. Vernadskyi; Higher Education; organization of higher education; national nature of education; university; methods and forms of organization of the educational process.

В умовах сьогодення, коли відбувається становлення і виборювання незалежності української держави особливого значення вибуває реконструкція історичного досвіду нашої країни у навчанні і вихованні національно-самобутньої особистості громадянина-патріота.

Успішна розбудова української держави, її інтеграція у світове співтоваристві передбачає динамічний розвиток і реформування вищої освіти відповідно до світових стандартів та зі збереженням й розповсюдженням педагогічного досвіду видатних українських учених-педагогів. Одним із таких учених, чий досвід є важливим для сучасної вищої освіти, є Володимир Вернадський. Українське походження В. Вернадського за його висловом «відчуття причетності до землі України», побутування у його родині українських традицій, патріотизму й глибоке усвідомлення соціальних, господарських, духовних потреб українського народу виявилось у його великому прагненні взяти участь у мобілізації наукових сил для вирішення науково-господарських та освітніх завдань. Він став одним із фундаторів та активнішим організатором Академії наук України, був обраним її першим президентом.

В. Вернадський – геніальний український учений-природодослідник, глибокий та оригінальний філософ, відомий політичний і культурний діяч, разом з тим – педагог вищої школи. Педагогічна діяльність В. Вернадського викликає особливий інтерес у сучасних умовах з огляду на неминучу значущість його провідних ідей і творчого досвіду та колосальну силу передбачень основних традицій розвитку освіти. Явищем світової культури і предметом національної гордості стало новаторське осмислення ним ролі освіти, як головного чинника побудови прийдешньої ноосферної цивілізації.

Науково-педагогічна діяльність В. Вернадського пов'язана з понад двадцятип'ятирічним викладацьким стажем у різних університетах: Київському, Таврійському, Празькому, Карловому, Сорбоні та ін., а також у громадських вищих закладах освіти. Поєднання наукової і освітньо-виховної творчості є основною рисою педагогічної діяльності вченого. Змістовний бік лекційних курсів В. Вернадського завжди будувався на засадах його наукової роботи. В університетський період він вніс зміни в основи курсу мінералогії, розробив нові засади курсу кристалографії, привніс принцип історизму в основу викладання предметів, займався проблемами історії, філософії науки, поклав початок нової науки – геохімії.

Важливою рисою творчості В. Вернадського було написання підручників з основ наук, які він видав протягом життя. Серед них:

«Основи кристалографії»,
«Досвід описової мінералогії»,
«Історія мінералів земної кори»,
монографії «Біосфера» та «Нариси геохімії».

Особливої цінності його підручникам надавало те, що вони вбирали в себе останні досягнення світової науки і в обов'язковому порядку включали історичні екскурси, збагачувалися вагомими результатами власних наукових пошуків автора. Для них властиві: насиченість великим фактичним матеріалом у поєднання із детальним теоретичним аналізом та глибоким науковим узагальненням; висвітлення теоретичних положень у відповідності до основних надбань науки; викладання історії проблеми, висвітлення усіх сторін її відношення і ґрунтовність отриманих висновків; постановка питань, що спонукають до нових наукових пошуків; чітко продумана логічна структура, лаконічна науково-літературна мова.

Зміст і структуру лекційних курсів В. Вернадський будував на основі принципів науковості, доступності, наочності, систематичності, послідовності, використання виховного потенціалу навчального матеріалу. Лекції вченого вирізняла виключна змістовність, зв'язок з дослідницькою роботою педагога, широта і новизна поставлених проблем, а також уміння надавати практичного характеру відібраному матеріалу, збуджувати пізнавальні інтереси студентів, захоплювати їх світоглядним і моральними ідеями.

У прагненні до підвищення ефективності наукового викладання у вищій школі видатний учений обрав шлях налагодження роботи навчальних кабінетів та лабораторій. Організаційна діяльність педагога на університетських кафедрах включала заходи щодо упорядкування навчальних приміщень і була спрямована на оснащення їх науковими приладами і дослідницьким обладнанням, поповнення бібліотеки необхідними посібниками та науковим виданнями, упорядкування фонду наочних матеріалів.

Покращення постановки університетської освіти В. Вернадський не бачив без удосконалення методики викладання. Він перший обґрунтував необхідність введення до

програми підготовки студентів природознавчих відділень мінералогічних екскурсій, розробив методика їх проведення, на практичних заняттях змістив акцент з діяльності викладача на організацію самостійної роботи студентів, переглянув систему оцінювання навчальних досягнень студентів у напрямі конкретизації та гуманізації. Методи керівництва науково-дослідною роботою студентів мали низку характерних особливостей: активний інтерес і уважне ставлення до роботи самостійно мислячих студентів, забезпечення умов для свободи думок і висловлень; вимогливий науковий підхід до роботи, абсолютна зосередженість і дисципліна праці; демократичний стиль взаємовідносин у системі «викладач-студент», використання позитивного потенціалу особистого прикладу у науково-дослідній роботі.

Його організаційно-педагогічна діяльність була спрямована на конструювання та відстоювання нової моделі організаційного устрою вищих закладів освіти і проведення заходів щодо її практичного втілення. В основу діяльності вищої школи ним покладені демократичні та гуманістичні цілі та принципи підпорядкування вирішенню проблеми соціокультурного розвитку країни, задоволення потреб науки та особистісного зростання окремої людини.

До головних ідей ученого щодо організації вищої освіти можна віднести такі:

По-перше, університетській устрій вищої школи. Переваги такого устрою вчений-педагог вбачав у тому, що такий тип організації вищої освіти стверджує у суспільстві пріоритет фундаментальних знань і дає молоді набагато ширшу світоглядну підготовку, є випробуваною формою входження у світову науку. В. Вернадський категорично виступав проти девальвації сутності вищої університетської освіти, утилітаризації її функцій.

По-друге, він підтримував реформи вищої школи, спрямовані на надання їй автономії, самостійності і незалежності вищих закладів освіти, розширення прав та свобод професорсько-викладацького персоналу. Розширення прав університетських рад, передачі повноти виконавчої влади обраному правлінню, на його думку, забезпечувало ствердження свободи наукової творчості, викладання та навчання. унеможливило ідеологічний диктат у освіті, втручання держави у внутрішнє життя вищої школи. Розкриваючи значення автономії вищої школи, В. Вернадський виступав проти академічної замкненості, підкреслював посилення міри відповідальності академічних діячів.

По-третє, В. Вернадський ставив питання про необхідність підготовки університетів нового типу, що поєднували б завдання наукової і професійної освіти; про відкриття відділень прикладних наук для задоволення потреб держави у висококваліфікованих спеціалістах з різних галузей економіки та духовного розвитку; розвиток прикладних аспектів вищої освіти та посилення зв'язку вищої школи з місцевими умовами; необхідність державної підтримки наукової роботи вищих шкіл та свободи наукової творчості; колегіальні форми вирішення питань освіти та науки з позицій компетентності та професіоналізму. Вчений вважав, щоб уникнути випадковості в розміщенні вищих шкіл потрібно створення відповідних проектів, планів та програм розширення мережі вищих закладів освіти та їх ефективний розподіл у залежності до народунаселення та потреб економічного зростання регіонів, їх державної підтримки.

В. Вернадський реалізував власну програму організаційних перетворень у вищій школі. Учений підтримував проекти створення громадських та приватних вищих шкіл, що стали альтернативою державних, які базувалися за принципами доступності, гуманізму та свободи. Забезпечення потреб освіти В. Вернадський тісно пов'язував із узаконенням політичних прав особистості, а саме громадянської рівності, незалежно від статі,

національності та віросповідання, свободи совісті, свободи зібрань та свободи слова, свободи друку. Їх закріплення у державному механізмі створювало міцне підґрунтя для утвердження академічних свобод – правосамоврядування вищих закладів освіти, право викладачів вищої освіти проводити навчальну та наукову роботу, керуючись свободою совісті без обмежень з боку держави. Для Володимира Вернадського твердим було розуміння, що автономія і свобода викладання повинні стати невід’ємними умовами існування вищої школи, оскільки тим самим забезпечуються умови нарощення наукового потенціалу країни, її культурного розвитку.

У полі зору В. Вернадського завжди стояли проблеми громадянського виховання студентської молоді. На думку вченого, енергія студентства має скеровуватися на роботу, на активізацію життєвої позиції. Він відстоював педагогічне вирішення проблеми громадянської зайнятості молоді і визнання законності студентських організацій, утворення за участю та під керівництвом викладацького персоналу вищих шкіл різноманітних гуртків (наукових, художніх, красназавчих, релігійних). На його думку, розвиток студентської самодіяльності сприяє вихованню активності, ініціативи та самостійності у громадському житті.

Учений був переконаний, що через удосконалення освіти і популяризацію наукового знання, піднесення національної культури можна досягти позитивних суспільних змін. На його думку, вони стають важливим чинником цивілізованого державного розвитку, збереження позиції країни у світовому співтоваристві, мають сприяти досягненню загальнолюдських, громадських ідеалів.

Він неодноразово наголошував на особливій ролі вищої школи у збереженні стратегічних позицій країни у світовій економіці, політиці, культурі.

Науково-педагогічна спадщина В. Вернадського залишається одним із найбільших досягнень минулого тисячоліття і живильною основою для розбудови майбутнього світу. Маємо пишатися тим, що вчення, яке провістивши прийдешність ноосфери, живиться національним корінням, у ньому втіленні ціннісно-орієнтовані, соціально-консолідуючі засади вітчизняної культури, істотні риси якої є співзвучними загальноцивілізаційним надбанням.

Список використаних джерел та літератури

1. Головчук Ю., Кравець С. Ноосфера Вернадського: усний журнал. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2018. Квіт. (№ 7). С. 8-17.
2. Голубець М. Кілька постулатів академіка В. І. Вернадського як заповіт всесвітнього людству на XXI століття (з погляду еколога). *Вісник Національної академії наук України*. 2012. № 10. С. 12-26.
3. Гриньова М. В. Вчення про ноосферу В. І. Вернадського – основа сучасного природознавства. *Імідж сучасного педагога*. 2017. № 3. С. 48-54.